

УДК 930.2:[94:341.7](470+571=134.2)»18»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-3-2>

Соломія РОЗЛУЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-5809-3188
аспірантка кафедри історії
Українського католицького університету
(Львів, Україна) rozlutska@ucu.edu.ua

«ПЕРЕПИСИ ЖАЛІВ» ІСПАНСЬКИХ КОНСУЛІВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті представлено мікроісторичну розвідку діяльності іспанських консулів першої половини ХІХ століття в Російській імперії. На основі неопублікованих архівних матеріалів проаналізовано особливості повсякденного життя трьох дипломатичних представників: Луїс дель Кастильйо (1804–1825) й Франсиско Батер-і-Рібас (1825–1863), що працювали в Одесі, та Раймундо Чакон (1833–1856), який представляв Іспанію в Кронштадті. Основну увагу зосереджено на труднощах, з якими зіткнулися консули під час служби у найвіддаленішій країні Європи, а саме: фінансові негаразди, посадові невизначеності, загрози війни, кліматичні особливості, соціокультурні упередження. Однією з обставин, що ускладнювала їх діяльність у Російській імперії був розрив офіційних дипломатичних стосунків між Іспанією та Росією у 1833 р., внаслідок чого іспанські консули опинилися на маргінесі публічного життя. Окрім проблем у зовнішній політиці, Іспанське королівство переживало момент внутрішньої кризи, що трансформувалась у Першу карлістську війну (1833–1840). Усі ці обставини впливали на комунікацію, фінансове забезпечення та процес вирішення нагальних питань між іспанським урядом та консулами. З метою подолання цих складнощів, консули вдавалися до різноманітних способів покращення свого матеріального та соціального статусу, виходячи за межі дипломатичних функцій. У статті представлено приклади коли особисті риси характеру консулів (амбітність та підприємливість) або наявність впливових друзів могли як і покращити, так і погіршити становище дипломатичного представника. Дослідження вписується в ширший контекст культурної історії дипломатії та демонструє нові перспективи використання матеріалів дипломатичних представництв для вивчення повсякденного життя консульств.

Ключові слова: дипломатія, Російська імперія, Іспанське королівство, ХІХ століття, історія повсякдення.

Solomiia ROZLUTSKA,
orcid.org/0000-0002-5809-3188
PhD student at the History Department
Ukrainian Catholic University
(Lviv, Ukraine) rozlutska@ucu.edu.ua

“LISTING OF COMPLAINTS” OF SPANISH CONSULS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

The article presents a microhistorical analysis of the activities of Spanish consuls in the Russian Empire in the first half of the 19th century. Based on unpublished archival materials, the features of the daily life of three diplomatic representatives were analyzed: Luis del Castillo (1804–1825) and Francisco Baquer-i-Ribas (1825–1863), who worked in Odessa, and Raymundo Chacon (1833–1856), who represented Spain in Kronstadt. The research focuses on the difficulties that consuls faced during their service in Europe's most distant country: financial troubles, job uncertainties, threats of war, climatic features, and sociocultural biases. One of the circumstances that complicated their activities in the Russian Empire was the severance of official diplomatic relations between Spain and Russia in 1833, as a result of which the Spanish consuls found themselves on the margins of public life. In addition to problems in foreign policy, the Spanish kingdom was experiencing a moment of internal crisis, which transformed into the First Carlist War (1833–1840). All these circumstances affected communication, financial support, and the process of solving urgent issues between the Spanish government and the consuls. In order to overcome these difficulties, the consuls were trying to use various ways of improving their material and social status, going beyond the diplomatic functions. The article presents examples of when the consuls' personal qualities (ambition and entrepreneurship) or the presence of influential friends could either improve or worsen the position of a diplomatic representative. The study fits into the broader context of the cultural history of diplomacy and demonstrates new perspectives on using the materials of diplomatic missions to study the everyday life of consulates.

Key words: diplomacy, Russian Empire, Spanish Kingdom, 19th century, everyday history.

Постановка проблеми. Помітною тенденцією сучасної історіографії є трактування дипломатії не лише як засобу зовнішньої політики, а й як історичного явища, в якому важливий особистий досвід сам по собі (Ferraguto, 2016: 386). Застування культурологічного підходу до дипломатії та історії міжнародних відносин, дозволяє розуміти ці сфери в дещо ширшому контексті, яке зачасти виходить поза межі геополітики. За словами Маркуса Моссланга і Торстена Ріотте, культурологічний підхід забезпечує «парасольку», завдяки якій соціальна, політична та культурна діяльність дипломатів можуть бути об'єднані для створення повнішої та послідовнішої картини міжнародної дипломатії (Mösslang, Riotte, 2008: 20).

З іншого боку поза увагою сучасних дослідників історії міжнародних відносин залишаються консули, як свого роду «аутсайтери» дипломатичної професії. Очевидно, своїм статусом і рангом вони поступалися надзвичайним і повноважним послам, не займалися зовнішньою політикою, як такою, а лише дбали про захист торговельних інтересів і своїх співгромадян, що опинялися на території відповідальності консулів (Mösslang, Riotte, 2008: 16-17). Із цього огляду кейс іспанських консулів в Російській імперії середини XIX століття видається цікавим.

Іспансько-російські стосунки суттєво змінилися в 1833 р., коли, внаслідок зміни закону про успадкування трону королевою Іспанії проголосили Ізабеллу II, яку не визнали у Санкт-Петербурзі. Це призвело до офіційного розриву дипломатичних зв'язків між країнами. Та попри відкликання офіційного посольства (1833), в імперії продовжували свою діяльність консульства в Одесі та Кронштадті, які на той момент були важливими портовими містами. Про їх діяльність нам відомо зі збереженої кореспонденції консулів з іспанським урядом, що зберігається в Національному історичному архіві Іспанії. Значна частина листів стосується тем поточного стану справ в Російській імперії, іспанських підданих, економічних питань, геополітичних стратегій. Водночас у текстах знаходимо важливу інформацію про повсякденне життя консулів.

Мета статті. У статті будуть проаналізовані скарги іспанських консулів в Одесі – Луїс дель Кастильйо (1804–1825) і Франсиско Багера-і-Рібаса (1825–1863), та іспанського консула в Кронштадті – Раймундо Чакона (1833–1856)¹. Ми звернемо увагу на «стратегії виживання»,

які їм доводилося застосовувати для покращення свого матеріального становища, а також дізнаємося яким чином соціальний статус консулів та зовнішній образ Іспанії могли впливати на спосіб сприйняття іспанських дипломатичних представників в Російській імперії. Окрім цього, у якості додаткових джерел будуть використані «Листи з Росії» (Valera, 1950: Tomo I, II, III) іспанського дипломата Хуана Валери (1824–1905) та «Листи про Іспанію» (Боткін, 1976) російського мандрівника та письменника Василя Боткіна (1812–1869).

Аналіз досліджень. Про діяльність консулів в Одесі вже достатньо написано істориком Б. Чумою (Чума, 2011; Чума, 2013); натомість консульське листування з Кронштадту вперше вводиться у науковий обіг. Хоча різні аспекти іспансько-російських взаємин вже привертала увагу іспанських та російських дослідників (Петрова А., Волосюк О.В, Е. Кастельйо-Босінос), період з 1833 по 1856 роки досі залишається малодослідженим (Петрова, 2008: 259). Добрими теоретичними та методологічними взірцями є роботи групи українських дослідників «Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – початку XX століть» (Ададуров та ін., 2017), праці «Diplomacy and Intelligence in the Nineteenth-Century Mediterranean World» (Suonpää, Wright, 2019), «The diplomats' world: a cultural history of diplomacy, 1815–1914» (Mösslang, Riotte, 2008) та ін.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що всі три консули перебували у Російській імперії практично в то й самий часовий проміжок (перша половина XIX ст.), вони зіштовхувалися зі схожими проблемами. Тому їхні скарги можемо поділити на такі групи:

1. Невизначеність щодо посадових повноважень.
2. Фінансові труднощі.
3. Соціально-культурні стигми.
4. Загрози війни (потенційні та реальні).
5. Клімат, географія, епідемії.

Невизначеність щодо посадових повноважень

У 1833 р. офіційні стосунки між Іспанським королівством та Російською імперією припинились, тому основні завдання щодо захисту прав іспанських громадян, врегулювання торгівлі та інше було покладено на консульства в Одесі та Кронштадті. Майже одразу після свого прибуття до Одеси, Л. дель Кастильйо висловлював бажання повернутись до Іспанії. Через початок «Війни за незалежність»² та зречення престолу

¹ Про життя і діяльність згадуваних консулів нам відомо лише з дипломатичної переписки.

² В історіографії більш відома як Піренейська війна (1808–1814) – збройний конфлікт між іспанцями та військами Наполеона Бонапарта (1769–1821).

королем Фернандо VII (1808–1833) на користь Жозефа Бонапарта (1768–1844), увага іспанського уряду була звернена на внутрішні проблеми. Натомість питання зовнішньої політики турбували іспанців лише у контексті пошуку економічної та військової допомоги, чого, консули, звісно не могли забезпечити, з огляду на свої повноваження. Впродовж війни Л. дель Кастильйо не отримував фінансової підтримки з боку іспанського уряду та був змушений покривати витрати консульства за рахунок власних збережень. За словами Б. Чуми, у 1811 консул здобув посаду Головного управителя карантинної служби Одеси, чому вочевидь посприям його близький друг Арман Еммануель дю Плессі, герцог де Ришельє (1766–1822 рр.). Однак вже у 1812 р. дель Кастильйо просить відновити його на посаді консула в Одесі (Чума, 2011: 279).

Загалом на цій посаді він пропрацював 20 років і на час завершення своїх обов'язків порекомендував іспанському уряду Ф. Багер-і-Рібаса як достойно кандидата на свій пост. Та обставина, що Кастильйо був змушений шукати собі заміни, свідчила про неочікуваний характер його рішення про припинення консульських повноважень (Чума, 2013: 490). Ф. Багер-і-Рібас був добрим кандидатом, адже до того, вже певний час проживав в Одесі, вів торгівельну діяльність та мав цілу мережу корисних знайомств у Північному Причорномор'ї. У 1824 р. він зайняв посаду віце-консула «без платні» (Чума, 2013: 490). Незважаючи на усі переваги його особи, Багер-і-Рібасу все ж бракувало консульських навичок, через що він неодноразово зазнав критики з боку колег з Іспанії. У деяких листах ми читаємо зауваження щодо невміння ним групувати інформацію у листах. Наприклад, один із чиновників просить аби новопризначений консул не збивав «...до купи непов'язані між собою справи». Цікаво, що й сам консул розумів свою недосконалість в питаннях документообігу та й загалом у сфері дипломатії, а тому просив аби колеги з Іспанії надіслали йому докладну інструкцію для консулів для самоосвіти (Чума, 2013: 490).

Упродовж XIX століття в Іспанії вийшла серія королівських указів щодо правил прийому на службу дипломатів. Наприклад, у час коли Багер-і-Рібас став консулом Одеси, все ще діяв королівський указ від 16 липня 1816 року згідно якого дипломатичним представником Іспанії закордоном міг стати чоловік, якому виповнилось двадцять років та, який в університеті вивчав філософію, географію та право. Дещо пізніше було введено вимогу про обов'язкове складання іспиту

(Castelló Vocinos, 2009: 81-82). У листуваннях немає інформації про освіту новопризначеного посадовця і загалом видається, що це призначення було тимчасовим та не передбачало його активного залучення до справ консульства. Очікувалось, що невдовзі до Одеси прибуде постійний консул. Так і сталось. Однак щойно прибулого чиновника швидко позбавляють посади. Нам не відомо, що саме змусило іспанську владу скасувати своє рішення, але відомо, що вони надали перевагу Багер-і-Рібасу і вирішили призначити головним консулом портового міста саме його. У 1845 р. його підвищили до Генерального консула.³ Видається, що такий стрімкий кар'єрний ріст був не випадковим, адже перед цими призначеннями Багер-і-Рібас всіляко старався «вислужитися» перед іспанським урядом, переправляючи на батьківщину зразки кримської флори та фауни (кримська маслина, шовковичні шовкопряди, тощо) (Чума, 2013: 490-492).

Якщо випадок Ф. Багер-і-Рібаса закінчився посадовим підвищенням, то пригода Р. Чакона не мала такого позитивного завершення. Р. Чакон був консулом у Кронштадті, який, втім, постійно тяжів до Санкт-Петербургу і часто наголошував на необхідності свого переведення до столиці імперії та створення там окремого консульства, на чолі якого мав би стояти він сам. Іспанець переконував, що «...оскільки тут немає іншого представницького агента, я вважаю своїм обов'язком повідомляти вас про те, що відбувається в цій столиці» (A.N.N. M^o EXTERIORES N, 1878. Cronstadt, 15 de Junio 1837). Це рішення пояснювалось необхідністю стежити за карлістами⁴, що прибували до Росії з метою отримання фінансової та військової підтримки. Не дочекавшись якогонебудь схвалення від іспанського уряду, Чакон *post factum* повідомляє своє керівництво про те, що він вже прибув у Санкт-Петербург, вирішив тут залишитись і надалі іменуватиме себе консулом цього міста. Натомість свої обов'язки в Кронштадті він передасть іншому іспанцю, який вже погодився зайняти посаду віце-консула⁵. Відтак, іспанський

³ У вдячність за службу, в 1845 р. його нагородили Королівським Вельмишановним Орденом Карлоса III, а двома роками пізніше – Королівським Орденом Ізабелли Католицької.

⁴ Карлісти – політична партія в Іспанії, що виникла як знак протесту на зміну закону про успадкування іспанського трону (1830). Карлісти вважали, що наступним королем Іспанського королівства має стати дон Карлос Старший (1788–1855), а не його племінниця – Ізабелла II. Були ініціаторами трьох безуспішних громадянських війн (1833–39, 1847–49 і 1872–76), що в історіографію отримали назву «карлістські».

⁵ На жаль, його ім'я нам невідоме.

уряд мав би подбати про забезпечення цієї людини платнею, а також підтвердити ці призначення на офіційному рівні (А.Н.Н. М°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 24 de Septiembre 1839). Цікаво, що ще до будь-якого офіційного підтвердження своєї посади, Р. Чакон почав підписувати свої листи як «консул Її величності в Санкт-Петербурзі». Така самовільність у рішеннях дуже не сподобалась Міністерству закордонних справ Іспанії, яке досить швидко відреагувало на цю справу листом, у якому були два запитання:

«1. З якого часу і яким чином існує консул Її Величності в Санкт-Петербурзі, коли в положенні про бюджет є лише один консул у Кронштадті?»

2. З якого часу і за якою квотою існує віце-консул Її Величності в цьому порту (Кронштадт)?» (А.Н.Н. М°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 27 de Octubre 1839).

Ці два запитання поставили Р. Чакона в незручне становище і змусили його пояснювати свою неузгоджену ні з ким ініціативність. Зокрема, він визнав, що не є консулом у Санкт-Петербурзі, але зауважив, що оскільки існувала потреба слідкувати за справами у столиці, у 1837 р. йому дозволили переїхати сюди. Однак його бажання бути консулом тут були обумовлені аж ніяк не особистими амбіціями, але щирим бажанням служити на користь іспанській короні (А.Н.Н. М°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 31 de Diciembre 1839).

Фінансові складнощі

Найчастіше іспанські консули звертались до теми фінансово-посадових поневірянь. Подекуди згадки про матеріальні проблеми повністю витісняли питання дипломатичного характеру та ставали ключовими у всьому листуванні, чим неабияк драгували адресатів в самій Іспанії, які іронічно називали такі повідомлення – «цілими переписами жалів» (А.Н.Н. М°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 2 de Octubre 1838). Припускаємо, що іспанським консулам було на що скаржитись, адже внутрішньополітична ситуація всередині Іспанії безпосередньо впливали на їх фінансове та соціальне становище в Російській імперії. Неабияких проблем додавали й складнощі у комунікації з іспанським урядом, які довгий час не відписували на листи консулів.

Завдяки збереженим архівним матеріалам можемо скласти враження про зарплати іспанських консулів в Одесі та Кронштадті на середину XIX ст. Наприклад, у 1835 році річна платня іспанських консулів становила спершу шість, а пізніше, внаслідок скорочення бюджету, чотири

тисячі реалів (А.Н.Н. М°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 1838). У бюджеті на 1838 рік знаходимо вже дещо інші суми: консулу Кронштадту належить платити 16 000 реалів⁶, а агенту представництва в Одесі – 18 000 (А.Н.Н. М°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 1838). Валюта у якій представлена платня це реал білоном (reales de vellón), що виготовлялась зі сплаву срібла та міді (Чума, 2013: 490). З листувань складно скласти враження про те чи цієї платні було достатньо для безбідного життя в Російській імперії, а тому маємо залучити інші джерела з того періоду. Помічними для розуміння цінової політики російських міст є «Листи з Росії» іспанського дипломата Хуана Валери⁷. У своїх спогадах він згадує наступне: «Магазини красиві і добре укомплектовані. Будь-що тут в три-чотири рази дорожче ніж в Мадриді. Для захисту національної промисловості тут стягують величезні мита (Valera, Tomo 1, 1950: 104) ... [...]...У Москві можна знайти все; але тут все дуже дорого, особливо для іноземців, яких ці люди завжди намагаються обдурити всюди, а тим паче тут, де їх це часто описують епітетом піетет, що дослівно перекладається як «німий» ...» (Valera, Tomo 3, 1950: 154). Цікавим для уявлення про повсякдення іспанських консулів в Росії є їх бідкання на дороговизну сигар: «Тут споживають чимало сигар з Гавани... Мита, які вони сплачують, мабуть величезні, з огляду на те, наскільки дорогими є сигари...Ті, що я зараз курю, коштують мені більше трьох реалів, і вони не одні з найкращих» (Valera, Tomo 1, 1950: 141).

«Листи з Росії» Х. Валери допомагають нам відчутти різницю між російськими та іспанськими цінами. Відтак, зауваження Л. дель Кастильйо та Ф. Бакер і-Рібаса про те, що життя в Одесі є «одним із найдорожчих в Європі» видаються цілком резонними (Чума, 2011: 279). Також не виключено, що іспанські консули, подібно до решти іноземців, потрапляли у пастки недобросовісних торговців, що хотіли збагатитись за їх кошт.

На відміну від Л. дель Кастильйо та Р. Чакона, Бакер-і-Рібас мав сталу зайнятість. Торгівельна діяльність була основним джерелом його доходів і нам складно назвати його людиною, яка б не могла забезпечити свої матеріальні потреби.

⁶ Через спогади Василя Боткіна, який давав детальні описи іспанського повсякдення та цін зокрема у своїх «Листах про Іспанію», можемо припустити, що 16 000 реалів були еквівалентні 1000 асигнаційним рублям (Боткін, 1976).

⁷ Секретар дипломатичної місії на чолі з герцогом де Осуною (1814–1882), яка відбулась у 1856–1857 з метою відновлення офіційних дипломатичних зв'язків. Під час свого перебування в Російській імперії Хуан Валера написав «Листи з Росії» (1856–1857).

Здавалося б, що браку грошей він не мав би відчувати, але неодноразово нагадував іспанському уряду про необхідність вчасно виплачувати його консульську платню та повертати заборгованості (наприклад, за відправлення до Іспанії саджанців маслини) (Чума, 2013: 292). Підприємливість Багера-і-Рібаса не була винятковою в тогочасній європейській дипломатії. Часто дипломати займалися комерційною, аграрною, промисловою діяльністю. У деяких країнах, як Велика Британія та Франція, наявність незалежного річного доходу була обов'язковою умовою вступу на службу (Mösslang, Riotte, 2008: 43-45). Таку умову можна пояснити тим, що приналежність до дипломатичного класу передбачала ведення певного способу життя, який був пов'язаний з, наприклад, участю в балах, офіційних заходах та прийомах, колекціонуванням предметів мистецтва. Звісно, що зовнішній вигляд та манери також були важливими характеристиками дипломата (Mösslang, Riotte, 2008: 13). Всі ці не-офіційні елементи дипломатичної служби годі було покрити за рахунок платні, що отримували дипломати від своїх урядів.

Якщо використання особистих фінансових ресурсів для ведення дипломатичної служби не було проблемою для послів-аристократів, то звичайні консули не могли собі цього дозволити. Задля покращення свого матеріального становища, іспанські консули вдавалися до пошуку багатих покровителів. Наприклад, Л. Дель Кастильйо не раз пише про свою дружбу з герцогом де Рішельє, а Р. Чакон, через затримки з виплатою утримання, був змушений шукати підтримки у братів Ротшильдів, банкірів з Франції. Щоправда у контексті консула в Кронштадті знову не обійшлося без пригод. Справа в тому, що в якийсь момент іспанський уряд припинив сплачувати рахунки Чакона, що викликало занепокоєння братів Ротшильдів, адже ті вже довгий час не отримували жодного відшкодування за свої фінансові вкладення в діяльність іспанського консульства в Кронштадті. Сімейство Ротшильдів вирішило напряму написати до міністерства і попросило оплатити рахунки. Таке прохання здивувало та роздратувало іспанських чиновників, адже вони очікували отримати детальний лист з описом витрат від свого підопічного – Р. Чакона. Насправді, такі листи Р. Чакон писав, і не раз, але іспанська сторона ігнорувала будь-які звернення консула. На щастя, ситуацію вдалось вирішити, але вона вкотре підкреслила комунікаційні проблеми з боку іспанської сторони (A.H.N. M°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 12 de Abril 1837; 15 de Junio 1837; 14 de Enero de 1838).

Соціально-культурні стигми

Розрив офіційних дипломатичних стосунків між Російською імперією та Іспанським королівством у 1833 підірвав статус іспанських дипломатичних представництв при російському дворі. Ми не можемо стверджувати, що співпраця з Іспанією була дуже важливою для Росії, однак до того часу іспанські послы та консули отримували відповідну шану, їх запрошували на важливі бали та вечери, російські імператори віддавали їм належне та могли удостоїти своєю увагою, розпочавши коротку бесіду. Наприклад, Л. дель Кастильйо хизувався як у 1817 році він був запрошений на урочистий обід на честь брата імператора Олександра I, Великого князя Михайла, а у 1818 році він був удостоїний честі бути на прийомі самого імператора, де останній запросив до танцю його дружину (Чума, 2011: 279). Ситуація змінилась після 1833 і чи не найкраще новий стан справ описав Р. Чакон: *«Я не можу не заявити Вашій світлості, що я давно не знаходжу покровительства і підтримки, яку міг би очікувати отримати від міністрів союзних держав при цьому дворі, навпаки, вони відносяться до мене з найпринизливішою байдужістю, яка змусила мене відмовитись від спілкування з ними»* (A.H.N. M°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 3 de Septiembre 1837; 10 de Octubre 1837). На додаток до байдужості з боку інших послів, великою образою для іспанського консула було й те, що при імператорському дворі приймали Педро де Алькантара Альварес де Толедо-і-Палафокс маркіза Віллафранка (1803–1867), який був представником Дона Карлоса (1788–1855), претендента на іспанський трон. Хоча маркіз не був публічно допущений до Санкт-Петербургу як посол карлістів, його приймали з великою шаною та відданістю. За час свого перебування у столиці, маркіз налагоджував відносини з росіянами щодо можливих постачань зброї військам Дона Карлоса, а також брав активну участь у світських заходах, що організовувались імператорським двором. Очевидно, що на ці заходи Р. Чакона не запрошували (A.H.N. M°_EXTERIORES_H, 1878. Cronstadt, 15 de Febrero 1838).

З іншого боку така прихильність російського двору до маркіза Віллафранка могла пояснюватись його соціальним статусом та шляхетним походженням. Незважаючи на те, що після Віденського конгресу (1815) кількість дипломатів почала збільшуватись, дипломатичний світ XIX ст. все ще обмежувався відносно невеликою та ексклюзивною групою, яка складалась пере-

важно з членів аристократичних родин⁸ (Mösslang, Riotte, 2008: 4-5). Таку тенденцію пояснювали тим, що дворяни могли набагато успішніше представити свого монарха при дворі іноземного правителя ніж соціально нижчі дипломати. У другій половині XVIII століття дипломати-аристократи вважали себе частиною окремої спільноти, яких об'єднувала система привілеїв та специфічний спосіб життя (Scott, 2012: 45). Цей досвід спільного життя та роботи як окремої групи сприяв створенню відчуття лояльності не лише до власного монарха, але й до послів та міністрів інших країн. Завдяки спогадам Хуана Валери знаходимо підтвердження про прихильніше ставлення російського двору до дворян: *«Повага до аристократії є великою в цих країнах, і я вже казав, що ім'я герцога Осуни має хорошиший ефект, і з цієї причини, без сумніву, вони більше розважають нас, куди б ми не прибули»* (Valera, Tomo I, 1950: 25). Відтак, можемо припустити, Р. Чапон не знайшов належної підтримки з боку послів-аристократів при російському дворі не лише через те, що був представником іспанського уряду, якого не визнавала Російська імперія, але й через свій нижчий соціальний статус.

Окрім соціально-політичних стигм, іспанські консули зіштовхувались з культурними стереотипами про свою державу. На середину XIX століття Іспанське королівство вже не мало тієї політичної, економічної та культурної ваги, яким володіло у період свого домінування у XVI–XVII столітті. У Європі іспанців сприймали крізь призму екзотичності, як флегматичних ледарів, що приречені на занепад (Junco, 2012: 200). Вже згадуваний Хуан Валера дає цікавий опис того, як уявляли Іспанію в Російській імперії: *«... багато російських дам курять цигарки... і кажуть, що наслідують іспанок... Ці дами такі романтичні, вони обожають Іспанію, первісну, як вони кажуть, країну, куди вони хотіли б потрапити, щоб їх спіймали злодії і звалтували... Більшість цих дам божеволіє, читаючи французькі книги⁹... вони (росіяни) вважають, що в Іспанії багато злодіїв, тотальна анархія і жодної надії на те, що який-небудь уряд зміцниться і протримається більш одного-двох років...»* (Valera, Tomo I, 1950: 116-117). Однак

⁸ Наприклад, упродовж XVIII століття в Іспанії посилювалось панування провідних шляхетних сімей у сфері дипломатії. За словами шотландського історика Гейміша Скотта, у період між 1700 і 1759 рр. не менше 76% усіх іспанських дипломатів походили з традиційного дворянства, а дещо пізніше цей показник зріс до 86%. (Scott, 2012: 45).

⁹ Припускаємо, що Х. Валера мав на увазі роман «Кармен» (1845) французького письменника та драматурга Пропера Меріме (1803-1870).

більш повне розуміння російського образу Іспанії дають «Листи про Іспанію» Василя Боткіна. Ми знаємо напевне, що цей текст був популярним та відомим серед знатної російської публіки та в колах європейських дипломатів в Санкт-Петербурзі, про що дізнаємось з повідомлень Х. Валери, який навіть мав нагоду особисто познайомитись з В. Боткіним. Останній описував іспанців наступним чином: *«Серед цієї похмурої природи і виробився тип іспанського характеру, повільний, спокійний зовні, розпечений усередині, пружний і блискучий, як сталь, – африканський дикун і лицар»* (Боткін, 1976). Також текст російського мандрівника сповнений низки критичних зауважень щодо фанатизму та обскурантизму іспанської католицької церкви, політичного та економічного занепаду цієї країни, її промислової відсталості. Водночас Іспанія приваблює Боткіна як екзотична країна з самобутньою культурою та колоритом, розкішною природою й привабливими жінками.

Загрози війни (потенційні та реальні)

Іншою важливою темою для занепокоєння була війна. Усі три консули були свідками російсько-турецьких військових конфліктів та Кримської війни, зокрема. В одному зі своїх останніх листів на посту консула Л. дель Кастильйо висловлює бажання назавжди перебратися до Іспанії, позаяк торгівля у басейні Чорного моря утруднюється тривалими російсько-турецькими конфліктами.

Мабуть найбільш драматичними стали пригоди Ф. Багер-і-Рібаса, «невинної жертви» Кримської або Східної війни (1853–1856) (Чума, 2013). У 1830 р. і-Рібас вирішив скористатись правом, що давалось йому законом про чужинців в Російській імперії і «придбав помістя і заклав велике господарство для вирощування сільськогосподарської продукції та розведення овець меринів» (Чума, 2013: 495-496). Впродовж більше ніж двадцяти років його господарство розвивалось та росло, однак, під час Кримської війни, близько 1855 р. помістя поблизу Керчі було почергово пограбовано і зруйновано спершу турецькими, пізніше російськими, а тоді вже й англійськими військами. Загальна вартість збитків, за особистими підрахунками Ф. Багер-і-Рібаса, становила 251 975 срібних рублів, 65 коп. Він зазначав, що війська обох сторін конфлікту порушили права нейтральності (Чума, 2013: 484). Ось як він описує свої втрати:

«Окрім отар, втрати, обумовлені вчиненими проти мого маєтку шкодами, є великими і чисельними. Будинок і склади спалено, розграбовано рухому власність і спорядження; внаслідок

варварського убивства двох охоронців, які там залишилися, маєток виявився повністю покинутим, так, що ніхто не наважувався приступити до нього; відтак було втрачено близько 18 тисяч фанег пшениці, котра зігнала у полі, близько 50 тисяч кінталів цьогорічного сіна і вісімдесят тисяч минулорічного, яке спалили, і, нарешті, незліченну кількість худоби й інших менш важливих речей, які було викрадено» (Чума, 2013: 500)

Відтак, ним було вирішено розпочати процес відшкодування цих втрат посередництвом тривалої тяганини з урядами Російської, Османської та Британської імперій. Так, у 1861 р. він відвідав Стамбул і, зрештою домогся від відповідних урядів компенсації своїх втрат. Російська сторона повернула і-Рібасу 42 245 рублів сріблом, а турецькою – 55 000 рублів сріблом (Чума, 2013: 512-516).

Клімат, географія, епідемії

Тема клімату, епідемій, географії та поганого самопочуття (через дію цих факторів) присутня у листах усіх трьох консулів. До цього сюжету звертались й інші європейські та іспанські автори, які описували Росію як північну державу з «дуже холодним» (muу frío) кліматом. Наприклад, ще у XVIII столітті герцог де Лірія-і-Херіка дивувався, що в перший день свого приїзду до Санкт-Петербургу вся його провізія замерзла, а слуги відморозили собі ледь не всі частини тіла (Guzmán Mora, 2016: 147-148). Схожі враження мав й Хуан Ван Алєн, іспанський офіцер, що подорожував теренами імперії у XIX ст. та який захоплююче оповідав про досвід катання на санях (Van-Halen, 1849: 61). І справді один з консулів, Раймундо Чакон, у своїх листах неодноразово скаржився на «холодну і дощову погоду», яка, за його словами, є основною «прикрістю цієї країни» (A.N.N. M^o EXTERIORES_N, 1878. Cronstadt, 15 de Junio 1837).

Якщо скарги на клімат Санкт-Петербургу є цілком виправданими, то доволі незвичними, на перший, погляд здаються бідкання на погоду в Одесі або Криму. Здавалося б, що Північне Причорномор'я з його середземноморським кліматом (сухі літа, дощові зими) мало б бути близьким для іспанців¹⁰. Тим не менш, і Л. дель Кастильйо, і Ф. Багер-і-Рібас зауважують «суворість» тутешнього клімату. Зачасту тема клімату згадується у контексті його негативного впливу на самопочуття іспанців. Наприклад, Луїс дель Кастильйо виправдовує необхідність знаття себе

з посади почесного консула в Одесі у зв'язку з проблемами зі здоров'ям, що виникли внаслідок суворої російської погоди (Чума, 2011: 279).

У листах також трапляються і згадки про невдоволення специфікою Чорного моря, а саме Л. дель Кастильйо розповідає про корабельну катастрофу, яка трапилась з ним неподалік Криму: «постійні зустрічні вітри та нещастя важкого й тривожного плавання». Внаслідок корабельної пригоди, іспанцю, лише «ціною неймовірних зусиль» вдалось залишитись живим, але море забрало весь його багаж (Чума, 2011: 278).

Немало занепокоєння викликали і епідемії холери та чуми, що поширилась Російською імперією у 30-х роках XIX ст. та неодноразово повертались у 40-х, а пізніше й 50-тих роках¹¹. Хоча ніхто з консулів безпосередньо від неї не постраждав, але у листах відчитуємо їхні переживання щодо можливості заразитись цією хворобою. Наприклад, у 1829–1830 рр. Ф. Багер-і-Рібас написав про «жахливу пошесть» чуми, що поширилась із завойованих Росією турецьких провінцій. У зв'язку з цим він просив уряд дозволити йому тимчасово перебраться до Криму (Чума, 2013: 494).

Висновки. У статті було проаналізовано життєві перипетії іспанських консулів на службі у Російській імперії. Перед нами відкрились залаштункі дипломатії, де поряд з важливими геополітичними проблемами, вирішуються питання втрати багажу, повернення боргів, фінансових поневірянь, поганого самопочуття, незадоволення через відсутність запрошення на вечерю, тощо. Іспанські консульства середини XIX століття стали цікавим кейсом для дослідження мікроісторії дипломатії ще й тому, що були держслужбовцями на маргінесі. З одного боку, вони служили в найбільш віддаленій та екзотичній державі тогочасної Європи, з іншого боку, ця держава не підтримувала офіційних дипломатичних зв'язків з Іспанським королівством, що ускладнювало їх роботу та автоматично понижувало їх статус у порівнянні з дипломатами інших країн. Незважаючи на всі складнощі російських реалій та відсутності належної підтримки з боку іспанського уряду, а подекуди й серйозних проблем у комунікації, іспанські консули продовжували свою діяльність посередництвом різних стратегій виживання – торгівля, власний бізнес, амбітність та наполегливість у питання повернення коштів та отримання посад, покровительство з боку друзів або заможних патронів.

¹⁰ Спершу античні автори називали Чорне море – Понтом Аксінським («негостинним морем») у зв'язку з проблемами з навігацією та частими корабельними катастрофами. Лише у ході грецької колонізації море прийняло свою більш відому назву – Понт Евксинський («гостинне море»).

¹¹ Про це, зокрема, читаємо у листах Ф. Багер-і-Рібаса і Р. Чакона.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – початку XX століть / Колективна монографія за ред. Вадима Ададурова. Львів: Видавництво УКУ, 2017.
2. Боткин В.П. Письма об Испании. Л.: «Наука», 1976. URL: http://az.lib.ru/b/botkin_w_p/text_0040.shtml
3. Петрова А.А. Российско-испанские отношения XVI – начала XX вв. в современной отечественной историографии. *Проблемы войны и мира в эпоху нового и новейшего времени (к 200-летию подписания Тильзитского договора)*. СПб.: Издательский дом С.-Петербургского гос.ун, 2008. URL: <http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Petrova.pdf>
4. Чума Б. «Невинна жертва» Кримської війни: (1853–1856): Історія іспанського консула Ф. Бакера-і-Рібаса. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2013. Вип. 48. С. 488-520.
5. Чума Б. П. Діяльність Луїса дель Кастильйо на посаді першого консула Королівства Іспанії в Одесі (1804–1825 рр.). *Гуржіївські історичні читання*. 2011. Вип. 4. С. 278-281.
6. Alvarez Junco J. Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX. Madrid: Taurus, 2002.
7. Archivo Histórico Nacional. M^o Exteriores H, 1878. Correspondencia del Consulado de Cronstadt (1834–1841). [in Spanish]
8. Castelló Bocinos E. Juan Valera: Diplomático. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2009.
9. Ferraguto Mark. Representing Russia: Luxury and Diplomacy at the Razumovsky Palace in Vienna, 1803–1815. *Music & Letters*. Vol. 97, No. 3. Pp. 383-408.
10. Guzmán Mora Jesús. Visiones de Rusia en la narrativa española: el caso de la División Azul. Tesis Doctoral, Universidad de Salamanca. 2016.
11. Hamish Scott. Chapter 3: Diplomacy.// *The Oxford Handbook of the Ancien Regime* ed. by William Doyle. New York: Oxford University Press Inc., 2012.
12. Markus Mösslang, Torsten Rlotte. The diplomats' world: a cultural history of diplomacy, 1815–1914. New York: Oxford University Press, 2008.
13. Mika Suonpää, Owain Wright. Diplomacy and Intelligence in the Nineteenth-Century Mediterranean World. London: Bloomsbury, 2019.
14. Valera Juan. Cartas desde Rusia. Tomo I, II, III. Madrid, Alfrudisio Aguado, 1950.
15. Van-Halen, Juan. Dos años en Rusia. Valencia: Imp. de José Mateu Garin, 1849.

REFERENCES

1. Arkhivy konsul'skikh ustanov inozemnykh derzhav yak dzherelo do vyvchennia ukrainskoi istorii XIX – pochatku XX stolit [Archives of Foreign Consular Offices as a source for the study of Ukrainian history during the 19th – early 20th centuries] / Kolektyvna monohrafiia za red. Vadyma Adadurova. Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2017. [in Ukrainian]
2. Botkin V.P. Pis'ma ob Ispanii [Letters about Spain] L.: «Наука», 1976. URL: http://az.lib.ru/b/botkin_w_p/text_0040.shtml [in Russian]
3. Petrova A.A. Rossijsko-ispanskie otnosheniya XVI – nachala HKH vv. v sovremennoj otechestvennoj istoriografii [Russian-Spanish relations of the 16th – early 20th centuries in modern national historiography] *Problemy vojny i mira v epohu novogo i novejshego vremeni (k 200-letiyu podpisaniya Til'zitskogo dogovora)*. SPb.: Izdatel'skij dom S.-Peterburgskogo gos.un, 2008. URL: <http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Petrova.pdf> [in Russian]
4. Chuma B. «Nevynna zhertva» Krymskoi viiny: (1853–1856): Istoriia ispanskoho konsula F. Bakera-i-Ribasa [“Innocent Victim” of the Crimean War: (1853–1856): History of Spanish Consul F. Baquer y Ribas] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna*. 2013. Vyp. 48. S. 488-520. [in Ukrainian]
5. Chuma B. P. Diialnist Luisa del Kastyljo na posadi pershoho konsula Korolivstva Ispanii v Odesi (1804–1825 rr.) [Life and work of Luis del Castillo as the first consul of the Kingdom of Spain in Odesa (1804 – 1825)] *Hurzhiiivski istorychni chytannia*. 2011. Vyp. 4. S. 278-281. [in Ukrainian]
6. Álvarez Junco J. Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX [Stabat mother. The idea of Spain in the 19th century]. Madrid: Taurus, 2002. [in Spanish]
7. Archivo Histórico Nacional. M^o Exteriores H, 1878. Correspondencia del Consulado de Cronstadt (1834–1841) [Correspondence from the Kronstadt Consulate (1834–1841)]. [in Spanish]
8. Castelló Bocinos E. Juan Valera: Diplomático [Juan Valera: The diplomat]. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2009. [in Spanish]
9. Ferraguto Mark. Representing Russia: Luxury and Diplomacy at the Razumovsky Palace in Vienna, 1803–1815. *Music & Letters*. Vol. 97, No. 3. Pp. 383–408.
10. Guzmán Mora Jesús. Visiones de Rusia en la narrativa española: el caso de la División Azul [Visions of Russia in the Spanish narrative: the case of the Blue Division]. Tesis Doctoral. Universidad de Salamanca. 2016. [in Spanish]
11. Hamish Scott. Chapter 3: Diplomacy.// *The Oxford Handbook of the Ancien Regime* ed. by William Doyle. New York: Oxford University Press Inc., 2012.
12. Markus Mösslang, Torsten Rlotte. The diplomats' world: a cultural history of diplomacy, 1815–1914. New York: Oxford University Press, 2008.
13. Mika Suonpää, Owain Wright. Diplomacy and Intelligence in the Nineteenth-Century Mediterranean World. London: Bloomsbury, 2019.
14. Valera Juan. Cartas desde Rusia [The Letters from Russia]. Tomo I, II, III. Madrid, Alfrudisio Aguado, 1950. [in Spanish]
15. Van-Halen, Juan. Dos años en Rusia [Two years in Russia]. Valencia: Imp. de José Mateu Garin, 1849. [in Spanish]